

ברית שכם

מטרת מאמר זה לבחון את דרך עיונם של חז"ל בהסבר העדפת יהושע את שכם על פני שילה, כמקום כריתת הברית לעם ישראל בסוף ימיו. במסגרת הבירור נעלה תחילה מספר עניינים הנוגעים לברית שכם ולערי המקלט של הלויים, ומתוך בירור זה תתברר גם סיבת כריתת הברית דווקא בשכם. בפרק כ"ג בספר יהושע, מתואר כינוס לאומי שערך יהושע בן נון בערוב ימיו, ככתוב: "ויהי מימים רבים אחרי אשר הניח ה' לישראל מכל איביהם מסביב ויהושע זקן בא בימים. ויקרא יהושע לכל ישראל לזקניו ולראשיו ולשפטיו ויאמר אלהם אני זקנתי באתי בימים"¹. במעמד זה נשא יהושע נאום אוהרה תקיף לעם, לבל יעז לעזוב את ה' ותורתו ויימנע מלהתערב בגויים, פן ייענש קשות. לא נאמר בכתוב מתי והיכן נערך מעמד זה, ברם כבר בתחילת פרק י"ג קובע הכתוב ש"יהושע זקן בא בימים", ומדובר שם לאחר סיום שבע שנות כיבוש הארץ, ואילו כאן נאמר שעברו "ימים רבים", מאז סיום מלחמות הכיבוש. אם כן, הכינוס נערך מספר שנים אח"כ. נראה שמדובר במעמד "הקהל" או מעין "הקהל". כיוון שלא הוחל לספור את שנות השמיטה והיובל קודם לחלוקת הארץ, הרי שאפשר ומדובר בסיום השמיטה הראשונה בארץ.

ברם בפרק כ"ד מתואר כיצד אוסף יהושע שנית את כל העם ובראשו נציגו - לשכם: "ויוסף יהושע את כל שבטי ישראל שכמה ויקרא לזקני ישראל ולראשו ולשפטיו ולשטריו ויתיצבו לפני האלקים"². גם הפעם אין הכתוב מציין מתי נערך המעמד המדובר, אף כי ברור שהוא נערך לאחר הכינוס הנזכר בפרק כ"ג, וכיוון שיהושע נפטר במהלך השמיטה השנייה וזמן קצר לאחר מעמד כריתת הברית בשכם, הרי שמדובר כנראה בתאריך הקרוב מאוד לפטירתו. גם הפעם נואם יהושע, תחילה הוא נותן סקירה היסטורית בשם ה', על עזרת ה' מתקופת האבות עד תקופת ההתנחלות, ואח"כ הוא מזהיר את העם מלעזוב את עבודת ה'. נוצר דו-שיח בין יהושע לעם, אשר בסופו מכריז העם: "את ה' אלקינו נעבד ובקולו נשמע", כדוגמת ההכרזה "נעשה ונשמע" במעמד קבלת התורה בסיני. המעמד מסתיים בכריתת ברית בין ה' לעם על ידי יהושע, ככתוב: "ויכרת יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכם. ויכתב יהושע את הדברים האלה

1. יהושע כ"ג, א-ב.

2. יהושע כ"ד, א.

בספר תורת א-לקים ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש ה'. ויאמר יהושע אל כל העם הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה כי היא שמעה את כל אמרי ה' אשר דבר עמנו והיתה בכם לעדה פן תכחשון באלקים³. השאלה בה נעסוק במאמר זה היא, מדוע נערכה הברית בשכם ולא במשכן שילה?

פרשני המקרא - החל בתקופת הראשונים, נתנו ארבעה הסברים לכריתת הברית דווקא בשכם, ועל פי כולם הסיבה קשורה לכך ששכם הייתה עיר בעלת חשיבות דתית היסטורית מסוימת (סיכום הדברים מובא ב"דעת מקרא", עיי"ש).

א. חנייתו הראשונה של אברהם אבינו ע"ה בכניסתו לא"י הייתה בשכם, ככתוב: "ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ"⁴, וזכה שם אברהם אבינו לנבואה ולהבטחת הארץ, ושם בנה לראשונה מזבח לה'. ב. בשובו לא"י, קנה יעקב אבינו ע"ה בשכם חלקת שדה במאה קשיטה ובנה שם מזבח לה'⁵.

ג. לאחר שהוא ובניו היכו את אנשי שכם לאחר מעשה הנבלה בדינה ונטילת שללם, הורה ה' לעלות משם לבית א-ל, ושם הזהיר יעקב את בני ביתו להתכונן לכך: "ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו הסרו את אלהי הנכר אשר בתככם והטהרו והחליפו שמלתיכם"⁶, וכך גם יהושע הזהיר בנאומו בשכם בלשון דומה: "ועתה הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם והטו את לבבכם אל ה' אלקי ישראל"⁷.

ד. כיוון שמעמד הברכה והקללה בכניסתם לארץ היה בשכם, גם את סיום פעולתו בתקופתו קבע יהושע בשכם בכריתת הברית.

אולם סיבות אלו אינן מסבירות מדוע הכינוס לא נערך במשכן שילה בו מצוי היה הארון ושורה השכינה, שהרי עברה של שכם אינו גדול בחשיבותו מהמשכן באותם ימים. פרשנים חדשנים - יהודים ושאינם יהודים, העלו סברות שונות לגבי מעמדה של שכם כמרכז דתי לשבטי הצפון בתקופת ההתנחלות ואף לפניה, בהקשר ל"מקדש ה'" הנזכר⁸, ברם גם משכן שילה עמד בשטח נחלת שבט אפרים, ולכן אין ההסבר מניח את הדעת. על כן שומה עלינו לחפש הסבר הגיוני ופשוט יותר.

3. יהושע כ"ד, ציטוט מפסוקים שונים של הפרק.

4. בראשית י"ב, ו.

5. בראשית ל"ג, יט.

6. בראשית ל"ה, ב, ועיין במפרשים ש"אלהי הנכר" הם עבודה זרה שנטלו משכם.

7. יהושע כ"ד, כג.

8. בתרגום השבעים שונה מקום הכינוס משכם לשילה, וכנראה לא בגלל הקושי שהעלינו, אלא כדי לבטל את טענות השומרונים בדבר חשיבותה של שכם כניגוד לירושלים. אך לא השינויים המגמתיים בתרגום השבעים הם נושא דיונונו.

יצוין שלפי יוסף בן מתתיהו ב"קדמוניות היהודים", אפשר לקבל רושם ששכם הייתה מקום מגוריו של יהושע⁹, אף כי נחלתו הייתה בתמנת סרח ואף כי אין לכך מקור בכתוב או בחז"ל, ואם כן סיבת הכינוס בשכם ולא בשילה הייתה זקנותו של יהושע ואי יכולתו להגיע לשילה מסיבת מצב בריאותו.

הדברים שנכתבו ב"ספר תורת אלקים"

מהו "ספר תורת אלקים" הנזכר בכתוב, ומהם "הדברים האלה" שכתב יהושע?

תרגום יונתן

בתרגום יונתן על הפסוק מבואר: "וכתב יהושע ית פתגמיא האלין ואצנעינן בספר אוריתא דה' ונסיב אבנא רבתא ואקימה תמן תחות אלתא די בבית מקדשא דה'" (יהושע כ"ד, כו).

על פי פשט דברי תרגום יונתן, נראה שיהושע כתב את דברי הברית שכתר לעם או את ה"חק והמשפט" ששם לעם. לא נתבאר בתרגום היכן הוא כתב את הדברים, אך הוא הניחם בספר התורה. ברם נראה שכוונת התרגום היא, שהניחו את ספר יהושע שכלל את דברי הברית - שהם "הדברים האלה" שהוא כתב, יחד עם ספר התורה - במקום בו היה מוצנע, היינו בתיבה בה נשאו אותו (כהסבר בעל "מצודת דוד", וכפי שהבינו גם שאר המפרשים).

הסבר חז"ל בגמרא

דרכם של חז"ל בגמרא שונה מזו של התרגום. בגמרא מכות יא, ע"א, מובאת מחלוקת תנאים בעניין, ודעת התרגום כלל אינה נזכרת בה:

"ויכתוב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלקים. פליגי בה ר' יהודה ור' נחמיה. חד אומר: שמונה פסוקים (של פטירת משה שבסוף התורה), וחד אומר: (את פרקי הפרשת) ערי מקלט (ורשימתן שבספרו, היינו פרקים כ"א-כ"א).

בשלמא למאן דאמר ח' פסוקים, היינו דכתיב: 'בספר תורת אלקים', אלא למאן דאמר ערי מקלט, מאי 'בספר תורת אלקים' הכי קאמר: 'ויכתוב יהושע - בספרו - את הדברים האלה, הכתובים - בספר תורת אלקים'.

לפי שתי הדעות המובאות בגמרא, "ספר תורת א-לקים" הוא ספר התורה, ואין אפשרות אחרת.

9. ספר חמישי, עמ' 156 שורה 115, במהדורת אי שליס, הוצאת מוסד ביאליק ירושלים.

אם כן הפסוק מדבר בעניין שונה מהעניינים המדוברים לפניו בפרק כ"ד.
נעבור לעת עתה לבירורם של עניינים אחרים בסוגיה זו.

מקדש ה' בשכם

מהו "מקדש ה'" בשכם? מקדש זה אינו נזכר בשום מקור אחר במקרא. רש"י קובע: "אשר במקדש ה' - כלפי שהצילו שם את הארון, כמה שנאמר למעלה (בתחילת הפרק): "ויתצבו לפני הא-לקים" (וכאילו כתוב: לפני ארון הא-לקים). אם כן לדעת רש"י, המבנה או הבית בו העמידו את הארון נקרא לכבודו "מקדש ה'". בעקבות רש"י מפרשים כך גם שאר הפרשנים, אולם אין שום פרשן המסביר מדוע הובא הארון לשכם במקום לאסוף את העם לשילה¹⁰. גם ראייתו של רש"י מהביטוי "לפני האלקים", אינה ראייה מוכרחת, שכן בפסוקים רבים במקרא בהם מופיע ביטוי זה או הביטוי המקביל "לפני ה'", לא היה ארון הברית בנמצא¹¹. ההתייצבות "לפני ה'" במקרא היא בעלת משמעויות שונות, ובכל התכנסות ציבורית בעלת משמעות דתית באותם ימים, בעיקר כאשר הייתה נוכחות מנהיגות העם הרוחנית (בית הדין הגדול, השופט או המלך, אסיפת העם כולו), הייתה משום עמידה לפני השכינה. אין גם שום מקור בחז"ל המאשר את השערתו הפרשנית של רש"י בדבר הבאת הארון לשכם. יתרה מזו, לו רצו לכנס את העם בשכם מסיבה כלשהי, ובמקביל - שיהא הכינוס במשכן, ניתן היה להעביר לשכם - באופן זמני או קבוע - את כל המשכן ולא רק את הארון. גם המשכן בשילה נקרא "בית ה'" על שום שקירותיו היו בנויים מלבנים, אם כן ניתן היה לפרש ש"מקדש ה'" הוא המשכן שהועבר לשכם ובו נמצא הארון, ובכל זאת אנו רואים שחז"ל לא פירשו כן, ושהמסורת שבידם שוללת אפשרות זו. מהו אם כן מקדש ה' בשכם?

ניתן להסביר כי גם הארון קרוי "מקדש" כמו שמצינו "ונסעו הקהתים נושאי המקדש" (במדבר י', כא) ושם הכוונה נושאי הארון. וכן מפורש בתלמוד ירושלמי ערובין פרק ה' ה"א ע"ג (בדפוס ורשא הוא בדף לג, ע"א).

10. זבחים ק"ח, ע"ב. שם בגמ' לא כתוב שלא הוציאו את הארון ממשכן שילה. נאמר שם כמה שנים היה אהל מועד בשילה, ויתכן שהארון הוצא משם לצורך כריתת הברית ואח"כ הוחזר לאהל מועד אשר בשילה.

11. לעיון נוסף, השווה את הסבר ראבי"ע לתרגום אונקלוס במדבר ל"ב, כ. פירוש המלבי"ם לתורה, צו אות כו, ושם ב"תורה אור". רש"י לדברים י"ט, יז; שופטים י"א, יא ברש"י וברד"ק שם; שמואל ב' ה', ג, רש"י ומצודות. ואכמ"ל.

שכם ותושביה - בני שבטי אפרים ולוי

נשים לב לכמה עובדות:

א. אין אזכור לכיבוש שכם בשום מסע כיבוש או מלחמה בשנות כיבוש וחלוקת הארץ בימי יהושע. היא אינה מופיעה ברשימת ל"א המלכים שיהושע הכניע, וגם אינה נזכרת בין הערים שנכבשו בארץ בתחילת ספר שופטים. מאידך גיסא, עצם כינוס העם לשכם בסוף ימיו של יהושע, מורה שהעיר נכבשה כבר קודם לכן.

ב. בנחלות שבטי יוסף מרובים היו שטחי היער, וכאשר מתלוננים בני יוסף ליהושע על מיעוט שטחי החקלאות בנחלתם לעומת ריבוי אוכלוסייהם, אומר להם יהושע: "אם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת לך שם בארץ הפרזי והרפאים"¹². נמצאנו למדים שנחלותיהם אינן מיושבות בצפיפות, ששכם אינה עיר חשובה בתקופת ההתנחלות, ושכיבושה אינו מהווה עובדה הראויה לציון.

ג. לאחר כיבוש וחלוקת הארץ, מחלקים בגורל את חלקי הארץ שלא חולקו כבר בגלגל לשבעה שבטים, שכן שבט יהודה ושבטי יוסף נחלו כבר בתקופת היות המשכן בגלגל, בתחילת שבע שנות חלוקת הארץ. תיאור נחלות השבטים, גבולותיהן ועריהן, מסתיים עם פרק י"ט בספר יהושע. פרק כ' עוסק בפרשת ערי המקלט, ובני ישראל מקיימים את הציווי להפריש שלוש ערי מקלט בארץ ישראל המערבית: "ויקדשו את קדש בגליל בהר נפתלי ואת שכם בהר אפרים ואת קרית ארבע היא חברון בהר יהודה"¹³. את שכם הפריש שבט אפרים למשפחות בני קהת הלויים: "ולמשפחות בני קהת הלויים הנותרים מבני קהת ויהי ערי גורלם ממטה אפרים. ויתנו להם את עיר מקלט הרצח את שכם ואת מגרשה בהר אפרים ואת גזר ואת מגרשה"¹⁴. אין זה סביר לומר שקידשו עיר שעדיין לא נכבשה כעיר מקלט, על כן סביר להניח ששכם נכבשה כבר קודם לקידושה כעיר מקלט.

ד. מצד שני, בספר שופטים אנו מוצאים ששכם אינה נזכרת כעיר לויים או כעיר מקלט, אלא כעיר מרכזית של שבט אפרים, שכן בפרשת אבימלך, שהינו בן הפילגש השכמית של גדעון [שהינו משבט מנשה] מובא: "ויהי כאשר מת גדעון וישבו בני ישראל ויזנו אחרי הבעלים וישמו להם בעל ברית לאלהים". לא כתוב שמדובר בבני שבט לוי, וגם בעלי שכם אינם נזכרים כבני שבט לוי. פרשנים חדשים סוברים (עיין פירוש "דעת מקרא"), ששכם לא נכבשה בתקופת יהושע אלא נשארה מיושבת בכנענים שנטמעו בתוך עם ישראל, ושהם

12. יהושע י"ז, טו.

13. יהושע כ', א-ו ז.

14. יהושע כ"א, כ-כא.

"בעלי שכם" המקוריים עובדי "בעל ברית".

אולם לענין דעה זו אינה סבירה כלל ועיקר, היות והמקרא עצמו מציין שמדובר בבני ישראל, ומשמע בני שבט אפרים אשר החלו לעבוד לבעל ברית, ועליהם - כשבט החשוב בישראל באותה תקופה, מולך אבימלך. אין זה סביר שיהושע השאיר כנענים דווקא בשכם שבנחלת שבטו, אליה אסף את העם למעמד כריתת הברית, בו מודגש החיוב של כיבוש הארץ מידיהם (וציווי התורה שלא להשאיר כנענים בארץ ולא להתערב בהם).

יתירה מזו, יהושע מציין בספרו באלו ערים נשארה אוכלוסיה כנענית ומה נעשה בה, כדוגמת העיר גזר, עליה נאמר במפורש: "ולא הורישו את הכנעני היושב בגזר וישב הכנעני בקרב אפרים עד היום הזה והיה למס עבד"¹⁵. גזר נזכרת כעיר לויים בנחלת אפרים: "ולמשפחות בני קהת הלויים הנותרים מבני קהת והיה ערי גורלם ממטה אפרים. ויתנו להם את עיר מקלט הרצח את שכם ואת מגרשה בהר אפרים ואת גזר ואת מגרשה". לו הייתה נשארה אוכלוסיה כנענית בשכם כבגזר, יש להניח שיהושע היה כותב זאת. מי אם כן ישב בשכם, בני אפרים, בני שבט לוי או שניהם?

הגבעה שליד קריית יערים ושכם

א. קריית יערים נזכרת כעיר גבול בנחלת שבט יהודה, בגבולו עם שבט בנימין: "ויעל גורל מטה בני בנימן... ותאר הגבול (והיה) [והיו] תצאתיו אל קריית בעל היא קריית יערים עיר בני יהודה"¹⁶.

אין היא נזכרת ברשימת ערי הכהנים שהפרישו שבטי יהודה שמעון ובנימין: "ויהי לבני אהרן ממשפחת הקהתי... ויתנו להם את קריית ארבע אבי הענוק היא חברון בהר יהודה ואת מגרשה סביבתי. ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפנה באחזתו. ולבני אהרן הכהן נתנו את עיר מקלט הרצח את חברון ואת מגרשיה ואת לבנה ואת מגרשיה. ואת יתר ואת מגרשה ואת אשתמע ואת מגרשה. ואת חלן ואת מגרשה ואת דבר ואת מגרשה. ואת עין ואת מגרשה ואת יטה ואת מגרשה את בית שמש ואת מגרשה... וממטה בנימין את גבעון ואת מגרשה את גבע ואת מגרשה. את ענתות ואת מגרשה ואת עלמון ואת מגרשה ערים ארבע"¹⁷.

15. יהושע ט"ז, ג.

16. יהושע י"ח, יד.

17. יהושע כ"א, י-יח.

ב. למרות זאת, ניתן להראות שליד קרית יערים שכנה עיר נוספת - בלתי רשמית - של שבט לוי.

לאחר שארון הברית נלקח בשבי ע"י הפלשתים, ביום המלחמה השני במערכת אבן העזר בסוף ימיו של עלי הכהן, הוא מועבר בין ערי הפלשתים ומכה בהן קשות, עד אשר לאחר שבעה חודשים מחליטים הפלשתים להשיבו לעם ישראל. הם משיבים אותו לעיר הכהנים בית שמש, אולם שם מתגלה הארון מכיסויו, וכאשר נוהגים תושבי העיר בארון בזלזול ואינם נמנעים מלהסתכל בו ואינם מכסים אותו, מוכים תושבי העיר מכה רבה (כ-70000 איש), ולכן הם מבקשים מאנשי קרית יערים לבוא ולקחת את הארון אליהם, ואכן: "ויבאו אנשי קרית יערים ויעלו את ארון ה' ויבאו אתו אל בית אבינדב בגבעה..."¹⁸. גבעה זו הסמוכה לקריית יערים הייתה בנחלת בנימין¹⁹.

אבינדב, משבט לוי היה הוא ובניו, ואפשר שהיו כהנים אף כי אין הדברים מפורשים בכתוב, שכן נושאי ושומרי הארון והמשכן היו תמיד בני שבט לוי - כמצווה בתורה. בהעלות דוד המלך את הארון מביתם בגבעה שליד קרית יערים לציון, נתמנו בניו - עוזה ואחיו - לנהוג את העגלה עליה הונח ארון הברית²⁰. נמצאו למדים שבגבעה שליד קרית יערים, המצויה בשטח נחלת בנימין, גרו לכל אורך תקופת השופטים, משפחות של בני שבט לוי, למרות שאין היא נזכרת בספר יהושע כעיר שניתנה לשבט לוי.

חז"ל הבינו כנראה מהמקרא או אף קיבלו במסורת, שהגבעה הסמוכה לקריית יערים הייתה עיר של שבט לוי לכל דבר, אך מסיבה כלשהי אין היא נכללת לבסוף ברשימת ערי שבט לוי שבספר יהושע. פירוש הדבר הוא, שהיא

18. שמואל א' מפרק ד' עד תחילת פרק ז'.

19. זבחים ק"ח, ע"ב: "רב דימי אמר רבי: בשלשה מקומות שרתה שכינה על ישראל, בשילה ונוב וגבעון ובית עולמים, ובכולן לא שרתה אלא בחלק בנימין, שנאמר: "חופף עליו כל היום" - כל חפיפות לא יהו אלא בחלקו של בנימין". ויש לומר שרבי מתייחס רק למקומות בהם עמדו המשכן והמקדש, אולם גם את הארון העמידו דווקא בשטח בנימין, וזו סיבה שתושבי בית שמש שהיתה עיר כהנים, פנו בבקשתם לתושבי הגבעה של קרית יערים להעלות אליהם את הארון.

והדברים מפורשים במדבר רבה פ"ד: "אבל הגבעה ששם היה הארון הייתה בגבול בנימין", עיין שם באורך. גם שמה מעיד עליה שהייתה בנחלת בנימין, שכן רבות מערי בנימין נמצאו בשטח ממלכת גבעון שלפני ההתנחלות, ושמותיהן שימרו שמות גבעוניים אלו, ובהן: גבעון, גבע, גבעה, גבעת בנימין, גוב, נוב.

20. ירושלמי סנהדרין פ"י, ה"ב; נב ע"ב: "בשעה שבא דוד לשאת את ארון ברית ה' לא נשאו כתורה וירכיבו את ארון ברית האלהים על עגלה חדשה וגו'. והוה ארונא טעון כהניא (עוזה ואחיו בני אבינדב) לרומא וטרופ לון לארעא טעון כהניא לרומא וטרופ לון לארעא". עיין בספרי נשא פסקא מו, עמ' 51 במהדורת ח"ש הורביץ. יש הסבורים עפ"י מקור זה, שעוזה ואחיו היו לויים, ונחלקו הרמב"ן והרמב"ם בשרש השלישי של ספר המצוות, אות ו' ברמב"ן ומדרש במדבר רבה בפרשה ד, מי הם נושאי הארון. ואכמ"ל.

הופרשה בתקופת יהושע להיות עיר זמנית של שבט לוי, אלא שגם לאחר שסיימה את תפקידה ככזו, המשיכו בני שבט לוי להתגורר בה. מכאן הסיקו חז"ל שהגבעה הסמוכה לקריית יערים "החליפה" בתפקידה כעיר לויים, עיר אחרת - שלא הופרשה בזמנה להיות עיר של שבט לוי, מפני שחל עיכוב בהפרשת אותה עיר מסיבה כלשהי, אלא שלא נזכרת בספר יהושע שום עיר שהפרשתה כעיר של שבט לוי נתעכבה. חז"ל חיפשו אפוא במקרא, רמז לקיומה של עיר "נעלמה" זו, וניסו לזהות באיזה עיר מדובר. עיונם התמקד כמונן תחילה בפרשת ערי המקלט וערי הלויים.

התאמת עיר כעיר מקלט

תחילה עלינו לברר מהן הבעיות ההלכתיות והמעשיות העוללות לגרום לעיכוב בהפיכת עיר לעיר מקלט. כדי להכיר את הרקע ההלכתי והתנאים הנדרשים להכנת עיר כך שתתאים להיות עיר מקלט, עלינו לעיין בגמרא במסכת מכות דפים י-יא, הדנה בכך. לשם הקיצור יובאו להלן רק חלק מהתנאים, כפי שכתבם הרמב"ם ב"משנה תורה":

"ערי מקלט אין עושין אותן לא עיירות גדולות ולא כרכים גדולים ולא קטנים אלא עיירות בינוניות, ואין מושיבין אותן אלא במקום שווקים ובמקום המים, ואם אין שם מים מכניסין לתוכן מים (ע"י אמת מים), ואין מושיבין אותן אלא במקום אוכלוסין. נתמעטו אוכלוסייהן מוסיפין עליהן, נתמעטו דיוריהן מכניסין לתוכן כהנים לויים וישראלים. ואין פורשין בתוכן מצודות, ואין מפשילין בתוכן חבלים, כדי שלא תהיה רגל גואל הדם מצויה שם" (שם, הלכות רוצח ושמירת נפש, פ"ח, ה"ח).

מחד גיסא, יש להתאים את עיר המקלט לאוכלוסיה הקולטת של הלויים, ומאידך גיסא, גם לאוכלוסיה של הרוצחים בשגגה הנקלטים בה, שכן האחרונים מנועים מלצאת מן העיר עד מות הכהן הגדול, בין אם להשגת מזון ומים, עיסוק ופרנסה או קשר משפחתי או כל סיבה אחרת, ובשל הצורך למנוע סיכון לחייהם בידי גואלי הדם או שלוחיהם, גם בתוך העיר.

הרמז לעיכוב בהפרשת ערי המקלט

לרשימת ערי המקלט וערי הלויים בנחלות השבטים בפרק כ"א בספר יהושע, הקדים הספר בפרק כ' ציווי מאת הקב"ה ליהושע לבצע מצוה זו, ושת

תמיחות עורר הדבר אצל חז"ל:

א. מה הצורך לצוות את יהושע על דבר שכבר נצטווה עליו משה בתורה?
ב. מדוע מכל דברי ה' ליהושע שנכתבו בספרו, רק פרשה זו פותחת בלשון ציווי תקיפה: "וידבר ה' אל יהושע לאמר. דבר אל בני ישראל לאמר תנו לכם את ערי המקלט אשר דברתי אליכם", בסגנון המוכר לנו מהתורה ("וידבר ה' אל משה לאמר"), ומדוע משולש בה "וידבור"?

תשובתם של חז"ל מובא במסכת מכות ז, ע"א ויא, ע"ב:

"אמר רבי חמא בר חנינא: מפני מה נאמרה פרשת רוצחים (ציווי הפרשת ערי המקלט ליהושע) בלשון עזה, דכתיב: "וידבר ה' אל יהושע לאמר. דבר אל בני ישראל לאמר תנו לכם את ערי המקלט אשר דברתי אליכם...?" - מפני שהן של תורה" (כלומר, מפני שפרשה זו עוסקת בקיומה של מצוה מן התורה, דבר המצריך שהציווי החוזר יהיה בסגנון ובלשון דומה).

אך נחלקו התנאים בדבר, כמובא שם בגמרא (ונראה ש"אלו ואלו דברי אלקים חיים"):

"פליגי בה רבי יהודה ורבנן (בסיבת השימוש בסגנון המצוה כבתורה).
חד אומר: מפני ששיהם (פירש"י: מפני ששיהם - שלא הפרישם (יהושע, מיד) לאחר שחלקו [מיד], עד שנאמר לו מפי הקב"ה).
וחד אומר: מפני שהן של תורה" (ולפי זה רק עצם החזרה על הציווי היא מפני השיהוי).

אין צורך לחזור ולצוות על קיום מצוה המפורשת בתורה, אך הציווי נועד לזרז את קיומה כאשר יש עיכוב בקיום המצוה. אם כן סגנון הכתוב בפרשת הציווי להפריש את ערי המקלט, רומז על עיכוב אפשרי שחל בהפרשת ערים אלו לאחר חלוקת הארץ לנחלות לשבטים. ואכן בספרי מובא שרק עם חלוקת הארץ חל החיוב להפריש את ערי המקלט:

"...לפי שהוא אומר "או יבדיל משה", אין לי אלא שהפריש משה בעבר הירדן, מנין שצוה משה את יהושע להפריש להם ערי מקלט? ת"ל: "והקרייתם לכם ערים" - אחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר. אתה אומר אחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר או אינו מדבר אלא בכניסתן לארץ? ת"ל: "כי יכרית ה' אלהיך את הגוים האלה (שם י"ט) - אחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר" (שם, פיסקה קנט).

לפי סדר הכתוב בספר יהושע, הפרשת ערי המקלט וערי הלויים אכן התבצעה לאחר סיום כיבוש וחילוק הארץ כמצווה בתורה, ולולא הציווי החוזר והתקיף של הקב"ה ליהושע, לא היינו יודעים כלל שחל עיכוב בהפרשת חלק

מערי המקלט, וכאמור, לא נזכר כלל במקרא באיזו עיר או ערים מערי המקלט מדובר.

לא נכתב במקרא **מתי** בדיוק הופרשו ערי המקלט אך ברור שלא קודם להשלמת חלוקת הארץ, שכן ערי המקלט הופרשו ע"י השבטים מנחלותיהם. כשם שאין במקרא אזכור מפורש לעצם העיכוב, כך אין בו הסבר לשאלה **מדוע** חל עיכוב בהפרשת ערי מקלט מסויימות. ברם עצם עובדת קיומו של עיכוב זה ניתנת היתה להסקה עקיפה מקיומה של הגבעה שליד קרית יערים כעיר בלתי רשמית של שבט לוי.

ברם אף על פי שחז"ל מצאו רמז לעיכוב שחל בהפרשת ערי המקלט בפתחת פרק כ' בספר יהושע, ואף שידעו שקרית יערים שימשה כעיר מקלט חלופית זמנית, הם לא יכלו למצוא בפרק כ' או כ"א את עיר הלויים ה"נעלמה" שקרית יערים החליפה, שכן אין לעיר כזו שום זכר בפרקים אלו. אי"כ מניין למדו חז"ל איזו עיר לא הופרשה בזמנה?

כאן לעני"ד, חיברו חז"ל שלושה קצוות רחוקים זה מזה, וצירפו את העובדה שיהושע כרת את הברית בין העם לה' בסוף ימיו **בשכם** ולא בשילה, לכלל הסבר מקיף העונה על שאלתם, לפיו שכם הופרשה כעיר מקלט או שנסתיימה הכנתה כעיר מקלט רק במעמד כריתת הברית בשכם ולא קודם לכן, כמובא בברייתא מהתוספתא מכות (פ"ב²¹), המובאת גם בירושלמי:

"שלש עיירות הפריש משה בעבר הירדן, ומשבאו לארץ הפרישו עוד שלש. אלו ואלו לא היו קולטות עד שכיבשו וחילקו. כיון שכיבשו וחילקו, נתחייבה הארץ בשמיטין וביובלות, והיו אילו ואילו קולטות".
...עד שלא (=לפני ש) הפרישו שכם בהר אפרים לא היתה קולטת. הפרישו קרית יערים תחתיה עד שכיבשו את שכם. עד שלא הפרישו קדש בגליל לא היתה קולטת. הפרישו גמלה תחתיה עד שכיבשו את קדש" (שם, מכות פ"ב ה"ו, ו ע"ב).

לפי הרישא של הברייתא שבתוספתא, כשבאו לארץ הפרישו את שכם וקדש

21. "שלש ערים הפריש יהושע בארץ כנען... ואע"פ שהפריש שכם בהר אפרים לא היתה קולטת. הפריש קרית יערים תחתיה עד שכיבשו את שכם". ובהמשך שם: "שלש ערים הפריש משה בעבר הירדן ומשבאו לארץ הפרישו עוד שלש אחרות ולעתיד לבא מפרישין עוד שלש". לעני"ד, לא דייקו פרשני התוספתא והירושלמי בסוברים שמיד כשנכנסו לארץ הפרישו את ערי המקלט, וכיון ששכם עדיין לא נכבשה הפרישו את קרית יערים - שהיתה תחילה בשטח הגבעונים - תחתיה, שכן מפורש נאמר בספרי מסעי קנט שרק אחר חלוקת הארץ חל החיוב להפריש את ערי המקלט.

מובח מהספרי שיהושע הפריש את שלשת ערי המקלט רק לאחר סיום י"ד שנות הכיבוש והחילוק של הארץ, ואם כן לכאורה גם אח"כ עדיין לא כבשו את שכם אלא רק בערוב ימיו של יהושע, ואז קדשוה לקלוט. וצ"ע.

להיות ערי מקלט. אך אם כן מדוע הפרשת שכס וקדש נזכרות לאחר סיום חלוקת הארץ לשבטים, במסגרת הפרשת ערי המקלט בפרק כ', ולא בכניסתם של ישראל לארץ ארבע עשרה שנה קודם לכן? בכל אופן הן כמובן לא יכלו לקלוט רוצחים בשגגה לפני כיבושן, ולא כתוב מתי כבשו אותן.

בהמשך קובעת הברייתא, שעד לאחר חלוקת הארץ לנחלות, לא היו ערי המקלט קולטות. אם נאמר שהפרישו את גבעת קרית יערים וגמלה קודם לחלוקת הארץ, משמע שהן לא היו קולטות, אם כן לשם מה הפרישו אותן? אם נאמר שהפרישו את גבעת קרית יערים וגמלה לאחר חלוקת הארץ, יוצא שכיבוש שכס וקדש התרחש, כיוצא מן הכלל, בשעה שכבר "הארץ שקטה ממלחמה"²².

לעומת זה, ראינו בספרי שרק לאחר סיום כיבוש וחילוק הארץ חל לראשונה החיוב להפריש את ערי המקלט, ולפי הגמרא במכות (ועפ"י פירש"י) רק לאחר מכן חל העיכוב בהפרשת ערי המקלט. על כן נראה לומר שכוונת הברייתא בביטוי "משבאו לארץ", אינה "מיד כשבאו לארץ" אלא לאחר כיבוש וחלוקת הארץ, והוא משמש רק כניגוד לתקופת המדבר ולעתידי לבא.

אין שום אזכור במקרא עצמו לעיכוב בכיבוש שכס, או לעיכוב בהפרשתה או בקידושה בפועל כקולטת רוצחים, ולא נתבאר מתי נכבשה. מאידך, ברור שבעת מעמד כריתת הברית בשכס, כבר היתה שכס בידי עם ישראל. בעת מעמד הברכה והקללה ליד שכס בכניסת ישראל לארץ (או י"ד שנה אח"כ לשיטת רבי ישמעאל) לא נזכרים מלחמה בשכס או כיבוש שלה, ואין לכך הסבר במקרא. אפשר שכיבוש שכס לא היה כרוך במאמץ מלחמתי משמעותי ולכן הוא לא נזכר בכתוב, ברם אם כן מה עיכב את הפרשתה כעיר מקלט?

כאשר חז"ל מבקרים את יהושע בן נון על התמשכות המלחמות לכיבוש הארץ, ככתוב: "ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה"²³, הם מדברים על תקופת שבע שנות כיבוש הארץ ולא על התקופה שלאחריה בה כתוב שלא היו מלחמות, וקשה לומר שדווקא שכס שבמרכז הארץ לא נכבשה

22. יהושע י"א, כג; שם י"ד, טו.

23. יהושע י"א, יח. וראה בתנחומא מטות ד: "אמרו זכרונם לברכה, כתיב ביהושע, כאשר הייתי עם משה אהיה עמך (יהושע א', ה). והיה צריך יהושע לחיות מאה ועשרים שנה כמשה רבינו. ולמה נתקצרו עשר שנים? שבשעה שאמר ליה הקדוש ברוך הוא למשה, נקם נקמת בני ישראל וגו', אף על פי שנתבשר בשורות מות, לא אמר, מחר אני מת, מה יועיל לי שאנקם במדין, אלא נודרו לכל אותו עניין, שנאמר: 'וישלח אותם משה' (במדבר ל"א, ו). אבל יהושע לא עשה כן. כשבא להלחם עם שלושים ואחד מלכים, אמר, אם אני הורגם, מיד אני מת כשם שאירע למשה רבינו. מה עשה. התחיל באחד ומעכב במלחמתן, שנאמר, ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה. אמר לו הקדוש ברוך הוא, וכך עשית, הריני מקצר שנותיך עשר שנים. אמר דוד, רבות מחשבות בלב איש וגו' (משלי י"ט, כא)".

בכל שנות כיבוש הארץ, או גם אח"כ עד סוף ימיו של יהושע, ושרק אז היא נכבשה - ללא כל אזכור לכך בכתוב.

על כן נלעני"ד, שהעיר אכן נכבשה בתקופת שבע שנות כיבוש הארץ, וכבר בתחילתן - שהרי כבר במעמד הברכה והקללה לא נזכר עימות עם תושביה, כנראה מפני שהיא נכבשה ללא מאמץ ניכר, ואולם היא הופרשה להיות בעתיד עיר מקלט רק לאחר חלוקת הארץ ובעקבות ציווי הממריץ של הקב"ה ליהושע, אך גם אח"כ היא לא נעשתה מיד ובפועל עיר מקלט, שכן לא היו תנאים מתאימים להפיכת חלק ממנה לעיר מקלט.

א"כ קיימות שתי אפשרויות להסבר הדברים, והשנייה נראית לעני"ד כסבירה יותר:

א. שכם נכבשה רק לקראת סוף ימיו של יהושע ואז הוקדש חלק ממנה כעיר מקלט. לפי הסבר זה לא מובן מדוע אין אזכור בכתוב לכיבוש חשוב זה.
ב. שכם אכן נכבשה בשבע שנות כיבוש הארץ והדבר לא נזכר בכתוב מפני ששכם לא היתה עיר חשובה באותם ימים. היא הופרשה להיות עיר מקלט לאחר סיום חלוקת הארץ עם שאר ערי המקלט והלויים, אך רק בסוף ימיו של יהושע נסתיימה בניית עיר המקלט שלה.

כדי להבין כיצד לדעת חז"ל הופרשו ערי המקלט בפועל - מבחינה היסטורית, עלינו לעיין בגמרא מכות י, ע"א:

"וחברון עיר מקלט הואי, והכתיב 'ויתנו לכלב את חברון כאשר דבר משה' אמר אביי, פרוורחא, דכתיב 'זאת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפנה'. וקדש עיר מקלט הואי, והכתיב 'וערי מבצר הצדים צד וחמת רקת וכנרת [וגו'] וקדש ואדרעי ועין חצור', ותניא: ערים הללו אין עושין אותן לא טירין קטנים ולא כרכים גדולים, אלא עיירות בינוניות אמר רב יוסף, תרתי קדש הוא. אמר רב אשי, כגון סליקום ואקרא (=מבצר) דסליקום".

חברון נכבשה לראשונה כבר בתחילת כיבוש הארץ ע"י יהושע, ושנית בסיום כיבוש הארץ ע"י שבט יהודה, וניתנה לשבט יהודה עוד בתחילת תקופת חלוקת הארץ, כך שהיה די זמן להכין אותה כעיר מקלט קודם להשלמת חלוקת הארץ, כך שלא חל עיכוב בהפרשתה.

אין הגמרא שואלת שאלה זהה לזו של קדש לגבי שכם, ומשמע שפשוט היה לחז"ל מן המקרא ששכם לא היתה עיר מבצר חשובה ושארף בה נהגו בדומה לקדש נפתלי. יש להניח שגם ערי לויים אחרות הופרשו באופן דומה, כפי שמתואר לגבי העיר גזר, בה השאירו את הכנענים במקומם בחלק של העיר השייך לנחלת שבט אפרים, ובנו או הפרישו עבור הלויים פרוור נפרד ששימש כעיר לויים (והרי אף ערי הלויים שימשו ערי מקלט).

לא את העיר העיקרית של שכם - הכרך, הפרישו להיות עיר מקלט, אלא "עייירה בינונית", כלומר אחד מפרוורי העיר נקבע כעיר מקלט.

על חשיבות הפרשת ערי המקלט וקידושם למדנו מהציווי המיוחד ליהושע, והעיכוּב בקידושן של קדש ושכם, במשך כמעט ארבע עשרה שנה מסיום כיבוש וחלוקת הארץ, נבע כנראה מהצורך לסלול דרכים, לקבוע שילוט, להטות מקורות מים לעיר המקלט, וכן לבנות את העיר עצמה עם מגרשיה - כך שתתאים לקליטת האוכלוסיה הבסיסית של הלויים והאוכלוסיה הנוספת והמיוחדת של רוצחים בשגגה ובני משפחותיהם, האמורה להצטרף אליה בהדרגה.

מניין וכיצד למדו חז"ל שגם הפרשת קדש התאחרה ושגמלה החליפה אותה? דבר זה נלמד כנראה במסורת. אפשר בהחלט לומר שהוא הדין לגבי שכם ומדובר במסורת שהיתה בידם, ואני לא באתי אלא להראות שאף אילולא הייתה מסורת היסטורית ברורה בידם, מסקנתם ההגיונית היא הפשוטה והסבירה ביותר ואין הסבר טוב ממנה. גמלה ידועה הייתה כעיר מוקפת חומה מימות יהושע ברמת הגולן²⁴, אך אין היא נזכרת במקרא באשר לא הייתה עיר גדולה או עיר גבול. זו הסיבה שהפרשתה הזמנית אינה נזכרת בו²⁵.

כריתת הברית בשכם מצטרפת אפוא להשלמת פעלו של יהושע, שכן עם השלמת כיבוש הארץ וחלוקתה לשבטים, היו אמורות ערי המקלט להיות

24. ואלו הן בתי ערי חומה שלש חצרות של שני בתים מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, כגון קצרה הישנה של ציפורי וחקרה של גוש חלב ויודפת הישנה וגמלא וגדוד וחדיד ואונה וירושלים וכן כיוצא בהן. (ערכין לב, ע"א).

25. בעל "שיירי הקרבן" לירושלמי מכות, מצטט את הרד"ק, שמסביר בדברי הימים א', ו' לט, את שינויי שמות ערי הלויים בספר דברי הימים א' ו', מהשמות המופיעים ברשימה המקבילה ביהושע כ"א, כך: "...ובסיפור ערי הלויים תמצא שמות משתנים ממה שתמצא בספר יהושע, והוא כמו שכתבתי לך בשמות בני אדם, ויש מפרשים כי כל שנשתנו כאן היה כי כשנפל הגורל לתת המנויין ביהושע, היו קצת הערים ביד הכנענים והפרישו אחרים תחתיהם עד שכבשום, וכענין זה נמצא בתוספתא (הני"ל): "אף על פי שהפרישו שכם בהר אפרים לא היתה קולטת. הפרישו קרית יערים תחתיה עד שכיבשו את שכם. אף על פי שהפרישו קדש בגליל לא היתה קולטת. הפרישו את גמלה תחתיה עד שכבשו את קדש", ויש הרבה דרשות בהשתנות השמות ואין צריך להזכירם". הסברו של הרד"ק הביא את בעל "שיירי הקרבן" למסקנה המוטעית ששמה המקורי של קדש, עיר הלויים הנזכרת בנחלת שבט יששכר בדברי הימים א' ו' נז, אשר נקראת קשיון ביהושע כ"א, כח, הוא גמלה, וכאילו קשיון היא העיר שהחליפה זמנית את קדש כעיר מקלט.

ברם עיר המקלט קדש שגמלה החליפה אותה זמנית, היא קדש שבנחלת נפתלי ולא קדש שבנחלת יששכר, אולם הסברו של הרד"ק בשם ה"יש מפרשים" על פי התוספתא, דורש הסבר. נראה שכוונתו של הרד"ק לומר, שחלק מערי הלויים נקראו בספר יהושע בשמות כנעניים מפני שעדיין לא נכבשו, ורק לאחר כיבושן שונו שמותיהן לשמות המופיעים בספר דברי הימים, אך היו גם ערים ששמותיהן לא נשתנו, כמו שכם וקדש נפתלי עצמן, והוא משתמש בתוספתא רק כראיה לכך שלא כל ערי הלויים נכבשו כבר במהלך שבע שנות כיבוש הארץ, וצ"ע.

מסוגלות להתחיל לקלוט רוצחים בשגגה. בפועל - הפרשת ערי המקלט התעכבה, כפי שכיבוש הארץ התעכב, והם נשלמו רק בסוף ימיו של יהושע.

כמו"כ נמצאנו למדים, שמעמד כריתת הברית נעשה בעיר המקלט של שכם שניתנה ללויים. אולם העיר העיקרית של שכם ניתנה לבני יוסף - לבני אפרים, ולידה גם נקבר יוסף. רק על פי ההסבר המוצע ניתן להבין את קביעתם של חז"ל, שגם את פרשת ערי המקלט כתב יהושע בספרו במעמד כריתת הברית בשכם, כמו גם את דבר הברית עצמה, שהרי במעמד זה נסתיימה הקדשת ערי המקלט בפועל, כסיום לתהליך כיבוש והורשת הארץ, ודבריהם בעניין הם פשוט גמור. לפי זה יש לומר, שבעוד שאת חלקו הראשון של ספר יהושע - עד סוף פרק י"ט, כתב יהושע כארבע עשרה שנה קודם פטירתו, הרי שאת סיום ספרו, היינו מפרק כ' ואילך, הוא כתב בשכם.

יש גם להסביר מדוע הכניס יהושע את פרשת המזבח שבנו שבטי עבר הירדן, בין פרשת ערי המקלט לפרקי כינוסי העם שבסוף ספרו, ומדוע אין הקדשת עיר המקלט של שכם נזכרת במעמד כריתת הברית. ואפשר שזו עצמה כוונת חז"ל, שיהושע כתב "את הדברים האלה", החל בפרשת ערי המקלט, בסיום ספרו, במעמד כריתת הברית בשכם, כשהורה לעם את חוקי ומשפטי התורה. במעמד זה לא רק נאם יהושע לפני העם אלא גם כתב את פרשת ערי המקלט שהסתיימה במעמד זה, אך עצם קביעתה של שכם כעיר מקלט נעשתה כבר ארבע עשרה שנה קודם לכן, ולכן לא היה צורך לכתוב על כך שנית, אלא רק לתאר את סיום בניינה של עיר המקלט עם סיום בניית "מקדש ה' בהצבת אבן העדות בפתחו. כן כתב יהושע את פרשת המזבח של שבטי עבר הירדן במעמד זה - כדי להזכיר את חשיבות אחדות העם סביב עבודת ה' במשכן.

אין, לענייך, הסבר הגיוני יותר מדוע אסף יהושע את העם לשכם ולא לשילה. כי יהושע ניצל את מעמד סיום הכנתה וקידושה של שכם כעיר מקלט לכריתת הברית, ביוזעו שעם סיום פעולה זו יסיים את תפקידו בחייו, כאשר במהלך המעמד הוא נואם לעם, מסיים את כתיבת ספרו (לפחות עד לפני הסיום המתאר את פטירתו שלו), ואפשר שגם משלים את כתיבת ספר התורה.

מקום הברית נקרא "מקדש ה'" מפני שאליו הביאו את ארון הברית למעמד זה כך סברו הראשונים בעקבות רש"י. אולם ניתן להוכיח, שלא את ארון הברית עם הלוחות הביאו לשכם.

לדעה הסוברת שאת שמונת פסוקי סיום התורה כתב יהושע בשכם, היו לעם ישראל שני ארונות, ארון הברית עם הלוחות ושברי הלוחות וארון עץ עם ספר התורה, ורק את ספר התורה בארון העץ שלו הביאו לשכם. ולדעה הסוברת שיהושע כתב בשכם בספרו את סופו של הספר מפרק כ' ואילך (אך לא את סיום התורה), לא היה לעם ישראל כי אם ארון אחד, הוא ארון הברית עם כל הלוחות וספר התורה, ולא הביאו את ארון הברית ממשכן שילה לשכם.